

Tanulmány

Bakaja Zoltán

A Bhagavad-gītā As It Is fordításának egyes lexikai problémái

Abstract

This study explores how to solve some lexical problems which arise while translating the English book *Bhagavad-gītā As It Is* by A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda into Hungarian. Most of the examined expressions fall into the category of realias, which are words difficult to translate because of their exclusive connection with a certain culture. In my work, I will not analyze the existing Hungarian editions, but rather I will consider questions which translators have to deal with when beginning their work. The expressions I will examine are the verb of the *beszélőjelölő* "speaker reference", *living entity*, *self-realization*, and the *Supreme Personality of Godhead*.

Keywords: *Bhagavad-gītā*, *beszélőjelölő*, living entity, self-realization, Supreme Personality of Godhead.

1 Bevezetés

Ebben a tanulmányban néhány olyan lexikai kérdéssel foglalkozom, amellyel az a fordító szembeesül, aki A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda *Bhagavad-gītā As It Is* című angol nyelvű könyvének magyarra fordítását tűzte ki céljául. Nem a már évtizedekkel ezelőtt megjelent magyar kiadásokat elemzem (noha hivatkozni fogok a bennük található megoldásokra), hanem olyan elméleti problémákat vizsgállok, amelyeken a fordítónak mindenképpen el kellene gondolkoznia, ha most kezdene neki a munkának. Nem szándékom választ adni minden egyes felmerülő kérdésre, pusztán a figyelmet akarom felhívni ezekre, s meg akarom mutatni, mit nyerhetünk és veszíthetünk egyes megoldások alkalmazásával. Az angol nyelvű forrásokból származó idézeteket a saját fordításomban közlöm.

A dolgozatban szereplő legtöbb kifejezés magyar nyelvre való átültetése a reáliák, a valamely kultúrához kizárólagosan kötődő tartalmuk miatt nehezen visszaadható szavak, kifejezések fordításának problémakörébe tartozik. A reália szónak a fordítástudományi szakirodalomban használt jelentéseiről és szinonimáiról Mujzer-Varga Krisztinának a *Fordítástudomány* című folyóiratban megjelent cikke ad átfogó képet (2007). A szerző meglepetéssel jegyzi meg, hogy az általa feldolgozott 33 szakirodalmi tételben a fogalom tartalmának elemzésekor csak Newmark (1988) felosztása említi meg a vallási vonatkozást. Az általam vizsgált kifejezések közül hármát sorolhatunk e csoportba.

A *Bhagavad-gītā As It Is* első kiadása 1968-ban, Londonban, a Collier – Macmillan Ltd. kiadásában jelent meg először (1. URL). A kötet a *Bhagavad-gītā* szanszkrit versszakainak angol fordítása mellett Allen Ginsberg, Denise Levertov és Thomas Merton ajánlását, valamint a fordítónak a szanszkrit szöveghez fűzött kommentárjait is tartalmazta. A mű címében szereplő *as it is* kifejezés

arra utal, hogy A. C. Bhaktivednta Swami Prabhupāda-t, a fordító-kommentátort, munkája során a szöveg eredeti szellemében való tolmácsolásának szándéka vezette (2001: 2). A kiadó jelentősen megrövidítette az eredeti kéziratot, a műnek az összes magyarázatot tartalmazó, teljes kiadása csak 1972-ben látott napvilágot (2. URL) s a mai formáját 1983-ban nyerte el (3. URL), immár a Bhaktivedanta Book Trust International, Inc. (4. URL) gondozásában. A legújabb kiadás elején a kiadónak a *Mahābhārata* – a *Bhagavad-gītā*t tartalmazó eposz – cselekményét felvázoló előszava, a szerző (a kommentároknak a fordított szöveget jóval meghaladó terjedelme miatt a fordító-kommentátort a továbbiakban is szerzőnek nevezem) előszava és az általa írt bevezetés áll. Az egyes versszakokat először *devanāgarī* írással, utána annak latin betűs, mellékjeles átírásával olvashatjuk, ezt követi a versszak szavainak s végül a teljes versszaknak a fordítása. A kötet szinte minden verszaka után található egy kommentár, ezeket a szerző *purport*-nak ('[vminek a] lényege/magva, értelem, jelentés, tartalom')¹ nevezi.

Mielőtt belefognék az egyes lexikai egységekkel kapcsolatos kérdések tárgyalásába, beszélnem kell a magyar fordítónak a könyvhöz fűződő viszonyáról, mert ez egészen biztosan hatással lesz az általa alkalmazott lexikai átváltási műveletekre is. A mű jogtulajdonosa a The Bhaktivedanta Book Trust International, Inc. A fordításon csak a szerző által alapított vallási szervezet, az ISKCON (5. URL) tagjai dolgozhatnak, és számukra Bhaktivedanta Swami Prabhupāda nem egyszerűen egy író vagy műfordító, hanem a közösség alapítója, akinek a munkásságát különös jelentőségűnek tartják. Csak úgy lehet valaki a közösség képviselője (pl. a Bhaktivedanta-könyvek fordítója), ha teljes mértékben elfogadja a Bhaktivedanta Swami Prabhupāda által tanított filozófiát, és változtatás nélkül mutatja azt be másoknak.

Annak, hogy egy művet valamely közvetítőnyelven keresztül ültetnek át a célnyelvre, egyaránt lehet az oka az, hogy nem volt olyan fordító, aki az eredeti nyelvet beszélte volna, illetve az is, hogy a közvetítő nyelven alkotó fordító nem pusztán lefordította a forrásnyelvi szöveget, hanem egy bizonyos módon átalakította, értelmezte vagy valamilyen kiegészítést fűzött hozzá. A szerző a jelen esetben egy adott fordítói és kommentátori hagyományt követve dolgozott, ezt a hagyományt örökölte tovább, és ennek kontextusában választotta ki a használandó célnyelvi szavakat, kifejezéseket. Ez nem jelenti azt, hogy átértelmezte a művet, ám a mű adta kereteken belül egy jól elkülöníthető értelmezői hagyományt képvisel. Mivel a fordítás egy adott iskolán belül történik, s a fordító a szerzőt közössége alapítójaként tiszteli, munkája során végig mérlegelnie kell, hogy az általa választott megoldások vajon megőrzik-e a Bhaktivedanta-fordítás és magyarázatok szellemiségét, hangulatát, s alkalmasak-e arra, hogy lehetőleg minden olyan információt átadjanak, amely az angol forrásnyelvi szövegből megismerhető. Ennek köszönhetően azt is mérlegelnie kell, milyen esetekben kell ragaszkodnia az angol szöveghez való formahűséghez, s hogy a magyar fordítási normáknak vagy nyelvi sajátosságoknak megfelelő, mikor kell és mikor szabad attól eltérnie.

2 A beszélőjelölő igéjének fordítása

Az első megvizsgálendő lexikai kérdés a *Bhagavad-gītā* első sorában található szanszkrit *uvāca* szó fordításának mikéntje. Az 1. fejezet 1. verszaka a *dhṛtarāṣṭra uvāca* ('Dhṛtarāṣṭra mondta') szavakkal kezdődik, az angol fordításban pedig azt olvashatjuk: *Dhṛtarāṣṭra said*. Klaudy Kinga azt írja *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című könyvében, hogy a magyar fordítók a monotónia elkerülése végett a valamely indoeurópai nyelven írott szövegekben ismétlődő, mondást jelző alapigéket (*say, sagen, сказать*) általában konkretizálják (Klaudy 1999: 49). Egy másik művében, az *Angol-*

¹ A továbbiakban az angol szavak jelentését Ország és Magyar nagyszótára (2009) alapján adom meg.

magyar fordítástechnikában négy típusát különíti el a konkretizálásnak (Klaudy & Simigné 2000: 31–32):²

- 1) A magyar szöveg is mondást jelentő igéket tartalmaz, de az angolnál változatosabb módon használja őket: *kezde, közbeszólt, megszólalt, megnyilatkozott, hadarta, motyogta*.
- 2) A konkretizálás során a fordítók a szereplők lelkiállapotát kifejező igéket választanak: *hüledezett, csodálkozott*.
- 3) A beszédet kísérő mozdulatokra utaló igék használata: *bólintott, legyintett*.
- 4) Olyan igék használata, amely csak az adott szituációban, alkalmilag helyettesítheti a mondást kifejező igéket: *nyújtózott, bontogatta*.

Klaudy e fordítói gyakorlat okát abban látja, hogy az eredetileg is magyar nyelven írt művek szerzői az angol írók által alkalmazottnál változatosabb igekészletet használnak, így a fordítások olvasóinak a *mondta* állandó ismétlése monotonnak tűnne (Klaudy & Simigné 2000: 33).

Az *uvāca* a szanszkrit szövegek jellemző idéző igéje, a *Bhagavad-gītā*ban 64-szer fordul elő. Minden egyes alkalommal ez a 2. igeragozási osztályú *vac* 'beszél' (Körtvélyesi 2006: 255) gyök-ből képzett, E/3 személyű, elbeszélő múlt idejű (befejezett), cselekvő ige jelzi a párbeszéd szereplőinek új megszólalását. A szanszkrit–angol szótár a gyök jelentését a *speak, say, tell, utter, announce, declare, mention, proclaim, recite, describe* szavakkal adja meg (Monier-Williams 2011).³ Az angol fordításokban az *uvāca* megfelelőjeként általában a *said* ('szólt, beszélt, mondta')⁴ használatos. A könyvben 60-szor előforduló alany+*uvāca* szerkezet az új megszólalások jelölésére szolgál, illetve amennyiben a szereplő már egy korábbi fejezetben elkezdett beszélni, a következő fejezetek elején biztosítja, hogy tudjuk kinek a szavait halljuk. E szerkezet nem jelenik meg a műben következetesen minden egyes megnyilatkozás előtt. Amikor például az 1. fejezet 3. versszaka Duryodhanát idézi, nem szerepel a szövegben a *duryodhana uvāca*, ám a legtöbb esetben ott találjuk az új megszólalások előtt. Ezt az alany+*uvāca* szerkezetet a továbbiakban *beszélőjelölőnek* hívom.

E szerkezet használata sokszor formális, a *beszélőjelölő* akkor is ott áll, ha pontosan tudjuk, hogy a következő versszak kinek a szájából fog elhangozni. Az 1. fejezet 27. versszaka az *idam abravīt* ('így szólt') szavakkal végződik, az előzőekből pedig már tudjuk, hogy Arjunáról van szó, a 28. versszakban mégis feltűnik a beszélőjelölő: *arjuna uvāca*. Az is megesik, hogy az előző versszak vége ugyanezzel az igével utal az újonnan megszólaló személyére. Ezt láthatjuk a 2. fejezet 1. versszakában, amely az *uvāca madhusūdhanaḥ* ('Madhusūdāna [Kṛṣṇa egyik neve] mondta') szavakkal végződik. Ennek ellenére a következő versszak előtt ismét azt olvashatjuk: *śrī-bhagavān uvāca* ('a fenséges Úr mondta').

Az eddigiek alapján azt gondolhatnánk, hogy a *Bhagavad-gītā As It Is* szintén a *said*-et használja az *uvāca* fordításaként, és a magyar fordítónak azt kell eldöntenie, milyen lexémával adja vissza az *uvāca–said* jelentését és milyen mértékben éljen a magyar fordítási normának is mondható célnyelvi változatosság megteremtésével. A Klaudy és Simigné által bemutatott példák mind szépirodalmi szövegekből származnak, a *Bhagavad-gītā* azonban nem pusztán szépirodalmi mű, Vekerdi József a *vallásbölcséleti költemény* kategóriába sorolja (Lakatos & Vekerdi 1987: 173).

A Klaudy és Simigné példáiban található konkretizálás az irodalmi minőség megteremtésére irányult. A *Bhagavad-gītā* esetében az az egyik eldöntendő kérdés, hogy vajon a konkretizálás

² Simigné a könyv második részét írta, azért jelölöm meg a hivatkozott szöveg szerzőjeként Klaudyt, mert az általam hivatkozott első rész teljes egészében az ő munkája.

³ A továbbiakban szanszkrit–angol szótár alatt mindig a hivatkozásban szereplő szótárt értem.

⁴ A továbbiakban az angol szavak jelentését Ország és Magay nagyszótára (2009) alapján adom meg.

befolyásolná-e a vallási vagy a filozófiai tartalmat. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda könyveit tanulmányozva azt látjuk, hogy az általa lefordított művekben az *uvāca* szóval hivatkozott szöveg nem kötődik egy meghatározott személyhez vagy nézethez, éppúgy elhangozhat Isten vagy a démonok szájából, ahogyan különféle, akár egymásnak ellentmondó filozófiák követőinek a szájából is (6. URL). A célnyelvi megfelelő megváltoztatása tehát nem fog elhomályosítani valamilyen egységes vallási vagy filozófiai tartalomra való utalást. Ezek szerint nincs tartalmi akadálya annak, hogy a forrásnyelvi szöveg idéző igéjét célnyelvi megfelelőjének több szinonimáját használva vagy konkretizált formában fordítsuk le.

Milyen lehetőségeket kínál a szöveg szerkezete a fordító számára, és milyen nehézségekkel találja magát szembe e munka során? A magyar szövegekben az idéző igét sokszor a mondatok, tagmondatok, illetve a megszólalás végén találjuk: ... – **mondta** az alany. Ha az idéző ige egy párbeszédben sok mondaton keresztül ugyanazon a helyen áll, az monotonitást eredményez. Az *Angol–magyar fordítástechnikában* ugyan találhatunk egy példát, ahol az alany három egymást követő mondatban is az idéző ige előtt áll, de ezt a megoldást nehézkesnek érzem (Christie 1968: 144, idézi: Klaudy & Simigné 2000: 31):

Négyen vagyunk és nem tudjuk, ki a... – kezdte Amstrong.

Blore közbeszólt – Én tudom.

Vera is megszólalt – Én is tökéletesen biztos vagyok benne.

Philip Lombard is megnyilatkozott – Úgy érzem, én is biztos vagyok benne.

A fordító, Sziogyártó László megoldásában a második mondat alanyának előrehelyezése feszültséget teremt, ami alkalmas eszköz a közbevágás hirtelenségének az érzékeltetésére. Az *is* használatával ezt a feszültséget a harmadik mondatban is fenn tudja tartani, s ebből a szempontból az igekötőknek is fontos szerepük van, ám a negyedik mondatban megismételt *is*, és az azt követő szintén ismétlődő igekötő miatt a szöveg végül ellaposodik. Az idéző mondategység és az idézet felcserélése továbbblendíthette volna a beszélgetést:

Négyen vagyunk és nem tudjuk, ki a... – kezdte Amstrong.

Blore közbeszólt – Én tudom.

Vera is megszólalt – Én is tökéletesen biztos vagyok benne.

Úgy érzem, én is biztos vagyok benne – csatlakozott Philip Lombard.

A magyar szövegekben tehát nem gyakori és nem hat természetesen az alanynak az idéző ige elé helyezése; különösen akkor teszi dőcögössé a művet, ha sokszor ismétlődik. A *Bhagavad-gītāban* persze a megszólalók személye nem változik ilyen rövid időn belül, így a monotonitás érzete sem lesz a fenti példához hasonlóan erős.

Mit tehet a fordító, ha úgy akarja a versszakok elején tartani a jelölőt, hogy közben elkerülje, hogy a szöveg statikussá váljon? Baktay Ervin olyan megoldást választott, amellyel mindkét célt elérte: a szerkezetből csak az alanyt hagyta meg. A versszakok előtt csak a kiskapitálissal szedett nevek állnak, s ez olyan képzetet kelt, mintha egy drámát vagy egy opera szövegeknyvét olvasnánk. Mivel ebben az esetben a jelölő nyilvánvalóan elkülönül a szövegtől, használata magát a szöveget nem teszi statikussá (Baktay 2013):

DHRITARÁSTRA:...

SZANDZSAJA:...

ARJUNA:...

SZANDZSAJA:...

Gömöryné Maróthy Margit valami hasonlóval kísérletezik, de Baktayhoz képest kevésbé radikális. A múlt idejű szanszkrit igét jelen időben használja, ami segít érzékeltetni a jelölőnek az egyébként múlt időben íródott történettől való különállóságát, narratív jellegét (1924):

Dhritarāstra szól:...

Sanydzsaja szól:...

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda a szanszkritről angolra való fordítás során néhol maga is konkretizálja az idéző igét, egy helyen a *replied* ('felelt') (5.2), egy másikon az *answered* ('válaszolt') (17.2), négy esetben pedig az *inquired* ('kérdte') áll a jelölő igei részében (8.1, 12.1, 14.21, 17.1). Ha a fordító a *kihagyást*, a Baktay által használt átváltási műveletet választja, hiányos mondat keletkezik, amelyben a mellőzött igét a kettőspont vagy valamilyen tipográfiai megoldás helyettesíti, így azonban elvész az angol fordító által alkalmazott konkretizálás megmutatásának lehetősége. A tipográfiai hatás sem lehet ugyanolyan, mint Baktay könyvének esetében, ahol a beszélők neve kiemelkedik a sorok közül. A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben a fordítás előtt ott áll a *devanāgarī*-val írt szanszkrit, annak latin betűs átírása és a szöveget is. Ezek után értelmetlen lenne külön sorba szedni a beszélő nevét, ez nem segítené jobban az olvasó tájékozódását. Jó példa erre a könyv magyar fordításának első kiadása (Bhaktivedanta é. n.),⁵ amelyben a beszélőjelölő külön sorba került, de nem ragadja meg az ember tekintetét úgy, ahogyan azt Baktay fordításának esetében tapasztalhatjuk.

Az előbb említett elemek jelenléte egy másik megoldás lehetőségét is felveti, hiszen általuk a tagolás és a beszélő kilétének jelzése már úgyis megvalósul. Mivel jól látható, hogy ki beszél, a *beszélőjelölő* fordítását a mondat végére tehetjük vagy másutt is elhelyezhetjük a szövegben. Ez azonban nem működik jól azokban az esetekben, amikor magukban a versszakokban is arról esik szó, hogy valaki beszél, vagy abban a korábban már említett példában, amikor a versszakból megtudhatjuk, hogy a következőben ki veszi át a beszélgetés fonalát (2.1–2):

Saṅjaya said: Seeing Arjuna full of compassion, his mind depressed, his eyes full of tears, *Madhusūdana*, *Kṛṣṇa*, spoke the following words.

The Supreme Personality of Godhead said: My dear Arjuna, how have these impurities come upon you? They are not at all befitting a man who knows the value of life. They lead not to higher planets but to infamy.

A fenti példában mindenképpen jobb, ha az első *beszélőjelölő* a fordításban a mondat elejére kerül, és az idéző igét is ajánlatos konkretizálni, hiszen a *Saṅjaya* said az 1. fejezet utolsó versszakában is ott állt:

Saṅjaya folytatta: Miután Madhusūdana látta, hogy Arjuna szeme megtelt könnyel s eluralkodott rajta az együttérzés és a szomorúság, a következő szavakkal fedte őt meg:

⁵ A kiadáson nincs feltüntetve az évszám, de abból, hogy a magyar fordító előszava 1981 decemberi keltezésű, arra következtethetünk, hogy a könyv 1982-ben jelent meg.

Kedves Arjunám, hogyan keríthettek hatalmukba e tisztátlan gondolatok, amelyek egyáltalán nem illenek ahhoz, aki ismeri az élet értékét? Ezek nem magasabb világokba emelnek, hanem csak rossz hírbe hoznak! – *mondta a mindenek fölött álló Isten.*

Ebben az esetben megint azzal találjuk szembe magunkat, hogy a jelölő konkretizálása miatt – ha csak nem jelezzük egy lábjegyzetben vagy valamilyen kiegészítő fejezetben – nem tudjuk megmutatni azt, melyek azok a helyek, ahol az angol fordító is alkalmazta ezt az átváltási műveletet.

Nem ez az egyetlen probléma a hátravetett *beszélőjelölővel*. A *Bhagavad-gītā*-nak vannak olyan fejezetei, amelyekben a jelölő csak egyetlen egyszer, a fejezet elején található meg, mert az egész fejezetben csak egyvalaki beszél. Ilyen a 15. és a 16. fejezet is, Kṛṣṇa monológja viszont már korábban, a 14. fejezet 22. versszakában elkezdődik. Ezekben az esetekben nem lenne értelme a jelölő fejezet végén való alkalmazásának, hiszen éppen az funkciója, hogy a befogadóval már a fejezet elején tudassa, hogy éppen kinek a szavait olvassa. Ezt a megoldást tehát el kell vetnünk. Vagy a fejezetek 1. versszaka elé tesszük a jelölőt: *A mindenek fölött álló Isten folytatta:*, vagy be kell építenünk az 1. versszak szövegébe:

Azt mondják – *folytatta a mindenek fölött álló Isten* – van egy elpusztíthatatlan... (15.1)

A félelem hiánya – *folytatta a mindenek fölött álló Isten* –, létünk megtisztítása... (16.1)

Ehhez hasonlóan járhatunk el akkor is, ha a jelölő hosszabb szövegrészt vezet be: háromnál több versszak esetén nem érdemes a megszólalás végére hagyni. Vagy meg kell, hogy előzze a megszólalást, vagy be kell építeni az újonnan megnyilatkozó szereplő által mondott első versszakba (14.22):

A mindenek felett álló Isten válaszolt neki:

Prṥhā fia – *felelte a mindenek felett álló Isten* –,

Ahogy azt a fentiekből láthatjuk, ha megfelelő helyre illesztjük be, akkor a *beszélőjelölő* szövegbe való integrálása jól működik, ám ezzel elveszítjük annak lehetőségét, hogy a *konkretizálást* csak azokban az esetekben végezzük el, amikor ezt az angol fordító is megtette.

Akár elkülöníti, akár integrálja a versszakba a *beszélőjelölőt*, a fordítónak el kell döntenie, hogy milyen magyar szót fog használni az *uvāca*–*said* lexéma fordítására. Ha nem fukarkodik a konkretizálással, a *kérdezte, felelte, válaszolt, folytatta* stb. ízlés szerinti alkalmazása áll előtte lehetőségként, s csak a fantáziája szabhat határt a lehetséges megoldásoknak. Akkor azonban, ha csak ott akar konkretizálni, ahol ezt az angol fordító is megteszi, sokkal nehezebb megválasztania, hogy mi legyen az az ige, amely a beszélőjelölőben majdnem hatvenszor meg fog ismétlődni a műben. Olyasvalamit kell keresnie, ami az egész műben jól hangzik – ez a feladat sokkal nehezebb.

A *Bhagavad-gītā* magyar kiadásait megvizsgálva azt látjuk, hogy létezik egy többé-kevésbé egységes hagyomány a beszélőjelölő fordítására. A Kégl Sándor 1910-ben kiadott értekezésében található néhány magyarra fordított versszakban az *így szólt* (Kégl 1910: 21), *így szólván* és *így szólott* (Kégl 1910: 31) alakot találjuk. Valószínűleg a tanulmány elején idézett *így szólt, így beszélt* és *mondotta erre* változatokat is mind a beszélőjelölőre utalva használja (Kégl 1910: 5). Gömörnyé Maróthy Margit (1924) általában a *szól* jelen idejű formát részesíti előnyben, az egyetlen kivétel az 1. fejezet 21. versszakában található *fordul e szavakkal*. A múlt idejű *szólt* alakot akkor használja, amikor az *uvāca* nem a beszélőjelölőben, hanem a versszak szövegében jelenik meg, illetve ezek közül az esetek közül egyben (2.1) az *ekképpen szólt* megoldást választotta. Szabó Lőrinc csak a mű 11. fejezetét fordította le (1958 672–678), s a beszélőjelölőben mindvégig a *szólt* alakot használja. Noha Baktay Ervin – akinek a kéziratán az 1944-es dátum áll (Baktay 2013: 7) – a *beszélőjelölőt* ige nélkül fordítja le, a versszakokon belül az *így szólt* (1.25), *így beszélt* (2.1) *ily szavakkal illeté*

(2.10) és az *imígy szólott* (3.10) formát választja az *uvāca* fordítására. Szerdahelyi István *Mahábhārata*-fordítása mindenütt a *szólt* formát tartalmazza (Szerdahelyi & Tóth 1965).

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda könyvét Dvārakeśa Dāsa Brahmācārī fordította le magyarra (é. n.). Legtöbbször a *szólt* alakot választotta, de megtalálhatjuk nála az *igy szólt*, *igy felelt*, *folytatta*, *mondta*, *kérdezte*, *válaszolt*, *így kérdezett*, *így válaszolt* és a *szólott* formát is. A könyv későbbi, javított kiadásában (2001, 2014) az *igy szólt* vált uralkodóvá. A Lakatos István (1987) és Vekeri József (1997) által fordított két *Bhagavad-gītā*-kiadásban a beszélőjelölő mindenütt az önmagában álló *szólt* igét tartalmazza. Sebestyén Edit (2000) – ahogyan Dóka Róbert (Śrīdhara 2003) – többféle igét is alkalmaz, de mindkettejükénél a *szólt* a leggyakoribb forma. A Virág László (Abhinavagupta 2012) és a Dienes István (Maharishi 2016) által készített fordításban a beszélőjelölőben kizárólag a *szólt* alak szerepel, saját verses fordításomban (2016) a hangzó ritmus megtartásának érdekében az *ekképp szólt* formát alkalmaztam. A *Bhagavad-gītā* legújabb, Bakos Attila és Judit által készített fordítása szintén sokféle igét használ, ám abban is a *szólt* fordul elő a leggyakrabban (2017).

A *szólt* használatának megvan az az előnye, hogy képes érzékeltetni a beszélőjelölő igéje és a Bhaktivedanta Swami Prabhupāda által több helyen is 'szó' (*word*) jelentéssel fordított, *vac* gyökből képzett *vacas* 'beszéd, hang, szó, mondat' (*speech, voice, word, sentence*) és *vacana* 'beszéd, mondat, szó, hang, parancs' (*speech, sentence, word, sound, voice, order, command*) (Monier-Williams 2011) főnevek közötti kapcsolatot. Kérdéses azonban, hogy ez az ige az egyes mondatokban mennyire alkalmas a múlt idejű idéző ige jelentésének visszaadására. Máshogy működhet, ha a beszélőjelölő egy versszak fordítása előtt, egy kétszavas szerkezetben áll (*Kṛṣṇa szólt:*), és máshogy akkor, ha egy hosszú mondatba ékelődik be (– *szólt Arjuna*). A fordító elgondolkodhat az igekötős alakok (*megszóltalt, hozzászólt*) használatán, vagy azon, hogy az ige elé helyezett határozószó (*így szólt*) mennyire változtatja meg a jelentést, és azon is, hogy nem lenne-e jobb valamilyen más igét (*Arjuna beszél:*; – *mondta Kṛṣṇa*) használni. A mondat elején álló *Kṛṣṇa beszél:* forma például jobban kifejezheti a beszélőjelölő semleges regiszterét és jelölői funkcióját, mint a *Kṛṣṇa így szólt:* határozószavas megoldás, ám ha a fordító a jelölőt szeretné beépíteni a versszakok szövegébe, akkor azt ezzel az igével (– *beszélt Kṛṣṇa*) aligha tudná megvalósítani.

Az ige konkretizálásának problémája elkerülhető, ha az igét főnév váltja fel:

Saṅjaya szavai:

Mivel a *beszélőjelölőnek* pusztán narratív funkciója van, az aktivitás érzetét keltő ige használatánál a statikus főnévé talán jobban is illik hozzá, jobban elviseli az ismétlést, és azt is meg lehet vele mutatni, hogy adott esetben az angolban nem a *said*, hanem az *inquired* vagy az *answered* állt:

Arjuna kérdése:

Kṛṣṇa válasza:

A fentiek fényében a *Bhagavad-gītā As It Is* új fordításának elkészítését tervezve a fordítónak a beszélőjelölő magyarra való átültetésekor a következőkre kell figyelnie: el kell döntenie, hogy a szövegbe integrálja vagy elkülöníti a jelölőt, s hogy fog-e benne igét használni. Ha fog, meg kell fontolnia, hogy ragaszkodjon-e a magyar irodalmi fordítási normához, és konkretizálja-e a beszélőjelölő igéjét. Amennyiben a konkretizálást választja, el kell döntenie, hogy fogja-e s ha fogja, hogyan fogja jelezni, hogy az angol fordító mely versszakok előtt konkretizálta az igét. Ki kell választania egy olyan igét, amelyet azokon a helyeken használ, ahol nem fog konkretizálni, el kell döntenie, hogy ez az általánosan használt *szól* valamilyen változata lesz, vagy teljesen új utakra lép.

3 A *Supreme Personality of Godhead* fordítása

A következő kifejezés szintén kapcsolódik a *beszélőjelölő*höz, mert a *Bhagavad-gītā*ban 28-szor fordul elő a jelölő leggyakoribb formája, a *śrī-bhagavān uvāca*. A formulában szereplő *śrī* ('szent, nagytiszteletű') szó a megbecsülés kifejezésére szolgál. A szanszkrit *bhaga* főnév jelentése többek között 'méltóság, fenség, magasztosság', a *vat* képző pedig 'birtokol vmit, rendelkezik vmivel' értelemben használatos. A fordító a *śrī-bhagavān uvāca* kifejezést többnyire a *the Supreme Personality of Godhead said* formulával ülteti át angolra.

Ez a megoldás az 1800-as évek második felére vezethető vissza. Bhaktivinoda Ṭhākura, Bhaktivedanta Swami Prabhupāda gurujának, Bhaktisiddhānta Sarasvatī Gosvāmīnak az édesapja, egy 1871-ben írt esszéjének a *The Personality of Godhead* címet adta. A *bhagavān* fordítására megalkotott kifejezést fia is átvette, s ő más formákat is bevezetett, például a *the Personality of Transcendental Godhead* vagy a *the Supreme Personality of Godhead* alakot (Sardella 2013: 210). Bhaktivedanta Swami Prabhupāda írásaiban leginkább a *the Personality of Godhead* és a *the Supreme Personality of Godhead* fordul elő, de a *the Supreme Lord* kifejezést is a *bhagavān* szinonimájaként használja.

Könyvének bevezetésében a következőt írja a *bhagavān* szó jelentéséről:

Persze a *bhagavān* szó néha bármely hatalmas emberre vagy félistenre is vonatkozhat, és itt minden bizonytalanságért nevezik így Kṛṣṇát, mert ő egy jelentős személyiség, ugyanakkor tudnunk kell, hogy Kṛṣṇa a *Supreme Personality of Godhead*, ahogyan azt az összes kiváló *ācārya* (lelki tanítómester), például Śaṅkarācārya, Rāmānujācārya, Madhvācārya, Nimbārka Svāmī, Śrī Caitanya Mahāprabhu és India védikus tudományának más szaktekintélyei is megerősítik (Bhaktivedanta 2015: 2–3).⁶

A 10. fejezet 1. versszakának magyarázatában egy másik definíciót is találunk:

Parāśara Muni így magyarázza el a *bhagavān* szó jelentését: az Bhagavān, a *Supreme Personality of Godhead*, aki teljes mértékben rendelkezik a hatféle gazdagsággal, azaz ő a legerősebb, leghíresebb, leggazdagabb, legszebb, mindent ismer és mindenről lemond.⁷

Sok nemzet fordítója számára jelent problémát a *the Supreme Personality of Godhead*-nek a saját nyelvére való átültetése. A Bhaktivedanta Book Trust weboldaláról letölthető fordítói kézikönyvben található egy levelezést (7. URL: 53–54), amelyben többen is leírják, hogy nyelvükön a *grammatikai nem* egyeztetésének kényszere miatt a Kṛṣṇára, az őseredeti férfire vonatkozó kifejezés nőneművé válik.

A hozzászólásokból az is kiderül, hogy a résztvevők némelyike magát a kifejezést sem értette:

Śrīla Prabhupāda Balarāma, Nṛsiṃhadeva, Nārāyaṇa, a Feletteslélek stb. esetében is használja ezt a kifejezést, amely úgy tűnik, hogy nem mindig Śrī Kṛṣṇára, az Istenség azon személyiségére utal, aki az összes többi felett áll.⁸

Ennek a félreértésnek az az oka, hogy a *personality* ('személyiség') a magyarhoz hasonlóan egyaránt vonatkozhat egy ember híres, kiváló voltának és az egyéni vonásainak a megjelölésére is (8.

⁶ Of course the word *bhagavān* sometimes refers to any powerful person or any powerful demigod, and certainly here *bhagavān* designates Lord Śrī Kṛṣṇa as a great personality, but at the same time we should know that Lord Śrī Kṛṣṇa is the Supreme Personality of Godhead, as is confirmed by all great *ācāryas* (spiritual masters) like Śaṅkarācārya, Rāmānujācārya, Madhvācārya, Nimbārka Svāmī, Śrī Caitanya Mahāprabhu and many other authorities of Vedic knowledge in India.

⁷ The word *bhagavān* is explained thus by Parāśara Muni: one who is full in six opulences, who has full strength, full fame, wealth, knowledge, beauty and renunciation, is Bhagavān, or the Supreme Personality of Godhead.

⁸ „Śrīla Prabhupāda uses this expression also for Balarāma, Nṛsiṃhadeva, Nārāyaṇa, the Supersoul, etc. So it seems to not always refer to the supreme amongst all personalities of Godhead, Śrī Kṛṣṇa.”

URL).⁹ A bengáli-*vaiṣṇava* teológia szerint a fentebb található nevek – Balarāma, Nṛsiṃhadeva, Nārāyaṇa stb. – Isten olyan alakjait jelölik, amelyeket ha felölt, más isteni tulajdonságai kerülnek előtérbe, mint az eredeti, Kṛṣṇának nevezett formájában. Habár e formák nem különböznek egymástól, ahogyan a színész is önmaga marad szerepei eljátszása közben, az Úr Kṛṣṇának nevezett alakja fölötté áll az összes többinek, mert ebben mutat meg magából a legtöbbet, s a szeretet legnagyobb mélységei is csak az előtt tárulnak fel, aki Kṛṣṇaként imádja őt.

A *the Personality of Godhead* vagy a *the Supreme Personality of Godhead* helyes lefordításához fontos tudnunk, hogy ezek a kifejezések nem birtokviszonyt jelölnek, használatukkal nem Isten személyiségéről, hanem magáról Istenről, a jeles személyiségről beszélünk. Úgy kell értelmeznünk őket, mintha a *Budapest városa* vagy a *Budapest gyönyörű városa* formákat használnánk, amelyekben a város nem Budapest birtoka, hanem maga Budapest. A *Personality* tehát nem a birtoka a *Godhead*-nek, hanem az értelmező jelzője. Mindezt a kézikönyv 53. oldalának alján található levélrészlet is alátámasztja:

„Ami kérdésedet illeti, két lehetőség van. Mondhatod azt, hogy Krishna Isten, a Legfőbb Személyiség és azt, hogy Isten, a Legfőbb Személy» (Levél Jyotirmayinak 72-05-28).”¹⁰

A kézikönyv 53. oldalán idézett beszélgetésből megtudhatjuk, hogy Bhaktivedanta Swami Prabhupāda azért tartotta jobbnak a *God*-nál a *Godhead* kifejezést, mert bizonyos hindu irányzatok filozófiája szerint a megvilágosodás állapotában a lélek úgy egyesül Istennel, hogy azonossá válik vele. Az ő értelmezésében a *Godhead* szó a benne lévő *head*-del ('fej') megmutatja, hogy Kṛṣṇa fölötté áll mindenkinek, senki sem válhat Kṛṣṇává.

A szótárban a három szónak a következő jelentéseit találjuk meg:

supreme *mn* 1. legfelső(bb), legfőbb, legfontosabb; **the Supreme Being** Isten, a legfőbb lény; **supreme commander** fővezér; **jog supreme court (of judicature)** legfelsőbb bíróság/törvényszék; kúria; **US Supreme Court of the U. S.** az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága; **tört Supreme Soviet** Legfelsőbb Tanács [*volt SZU-ban*] 2. páratlan, végső, döntő; **supreme sacrifice** az élet feláldozása; **ir the supreme hour** az utolsó óra, a halál órája; **biz hold sy in supreme contempt** nagyon/mélységesen megvet vkt, le se köp vkt 3. mindenk fölött való, átv legmagasabb; **supreme folly** a lehető legnagyobb bolondság; **supreme among poets** a legkiválóbb költő.

personality *fn* 1. a) személy(iség); **jog legal personality** jogi személy b) kiváló/kimagasló személyiség, kiválóság; **personality cult** személyi kultusz 2. a) egyéniség; **split personality** lelki hasadás, tudathasadás, s(z)kizofrénia; **thinking personality** észember; **be lacking in personality** nincs egyénisége b) egyéni jelleg 3. személyes/személyi/egyéni/magánjellegű volta (vmnek) 4. a) személyeskedő éle/volta [*megjegyzésnek*] b) **personalities** *tsz* személyeskedés; **indulge in personalities** személyeskedik 5. *ritk* → *personality*.

godhead *fn* istenség; **the Godhead** az Isten.

A *supreme* szótári jelentései közül a 'legfelső, legfelsőbb, legfőbb, legfontosabb, páratlan, mindenk fölött való' az, amit használhatunk. A *personality* fordítására a 'személy, személyiség, kiváló/kimagasló személyiség, kiválóság' a *godhead* esetében pedig az 'istenség, Isten' jelentéseket találjuk. A jelentések közül válogatva meg kell vizsgálnunk, hogy melyek egyeznek meg a lefordítani kívánt kifejezésben aktuálisan megvalósuló jelentéssel, azaz a forrásnyelvi megfelelő értelmével, és mely kombinációjuk képes többféle szöveggörnyezetben vagy akár címként is jól funkcionálni. A kifejezésnek könnyen érthetőnek kell lennie, valamint meg kell felelnie az irodalmi normának. Megvizsgálhatjuk, hogy lehetséges vagy szükséges-e egy formálisan is ekvivalens párt találnunk, és mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a kapott alak ne legyen félreérthető.

⁹ The type of person you are, shown by the way you behave, feel, and think: *She has a very warm personality. A famous person: The show is hosted by a popular TV personality.*

¹⁰ „So far your question is concerned there are two possibilities. You may say that Krishna is God the Supreme Personality and God the Supreme Person...”

Mivel a *supreme* a már korábban megalkotott *Personality of Godhead*-hez kapcsolódik, először ez utóbbi kifejezés fordításának a mikéntjéről kell dönten.

A fenti szempontokat figyelembe véve az *Istenség Személyisége* tükörfordítást rögtön el is vehetjük. A fordítástudományban vagy a fordítás gyakorlatában járatos emberek számára nem újdonság, hogy a tükörfordítás rossz minőségű szöveget eredményezhet, ebben az esetben azonban fontolóra kell vennünk, hogy filozófiai szövegek esetén fontos lehet a formális megfelelés (lásd Nida 1964: 165, Albert 2011: 199–224). Itt két dologra kell emlékeznünk:

1) A *śrī-bhagavān uvāca* fordításakor Bhaktivedanta Swami Prabhupāda maga sem él a formális megfeleltetés lehetőségével. A *śrī* általában teljesen kimarad a fordításából (*kihagyás*), a *bhagavān*-t pedig három olyan szóval ülteti át angolra, amelyek egyike sem szerepel a *bhaga* főnév és a *vat* képző szó szerinti jelentései között. Amikor a 'fenséges'-t, 'magasztos'-t jelentő *bhagavat*-ot a *Supreme Personality of Godhead* kifejezéssel adja vissza, akkor *konkretizál*, világosan kifejti, hogy a magasztos szó alatt Istent, azt a lényt érti, aki mindenkinél kiválóbb, s aki mindenek felett áll. Számára a *bhagavān* szó nem holmi homályos tartalmú magasztosságra utal, hanem Isten három aspektusa, a Brahman, a Paramātmā és a Bhagavān közül a harmadikra. Nem a mindent átható személytelen Lélek, nem a szívben élő, felülvigyzó és irányító Feletteslélek, hanem az a mindezek és mindenek felett álló személy, aki a csatában Arjuna iránti szeretetéből fakadóan híve kocsihajtója lesz, tanítja őt és védelmezi.

2) A birtokos szerkezettel egybekötött, több jelentésű *personality* használata miatt a forrásnyelvi szöveg önmaga is kétértelmű, és a téves értelmezése pont egy filozófiai jellegű félreértésre ad okot, így a forrásnyelvi szövegnek való formális megfeleltetés nem segíteni, inkább veszélyeztetni fogja a filozófiai tartalom megértését. Ezt a gyakorlatban is tapasztaltam, amikor a jelenlegi formahű magyar fordítást olvasva én magam is feltettem és másoktól is többször hallottam a fentebb idézett kijelentésre hasonlító kérdést: „Miért nevezi a szerző Viṣṇut is az Istenség Legfelsőbb Személyiségének?”

Az *Istenség Személyisége* alak kétértelműségében nemcsak a birtokos szerkezetnek az egyébként is a kétértelműséget segítő hatása érvényesül, magának a *személyiség* szónak a kettős értelme is azt erősíti (Kiss 2007):

1. Jelentős személy. A kiállítás megnyitásán több magas állású közéleti személyiség is megjelent.

2. Az ember mint egyéni tulajdonságokkal rendelkező személy. Pszichológusként az emberi személyiség sajátosságai foglalkoztatják.

A köznyelvben a *személyiség* gyakrabban utal a karakterre, mint valakinek a prominens voltára, így ha azt mondom, hogy „a rend fenntartására a rendőrfőnök személyisége volt a garancia”, akkor a személyiség szóról a legtöbb hallgatónak a rendteremtéshez ideális habitus fog eszébe jutni, nem pedig a rendőrfőnök hivatali minősége. Ha ez utóbbira akarok utalni, akkor azt mondom, hogy „a rend fenntartására a rendőrfőnök személye volt a garancia”.

A *personality* jelentéseinek fentebb felsorolt alkalmazási lehetőségeit figyelembe véve, maradt az *Isten/Istenség személye* és a *kiváló Isten/Istenség* változat, vagy ha egy kicsit elrugaszkodunk a szótárban található szavaktól, a *hatalmas Isten/Istenség*, és a *magasságos Isten*. Azt megfontolva, hogy a *supreme* lefordításával még egy jelzöt bele kell szerkesztenünk a formulába, arra jutunk, hogy az *Isten/Istenség személye* az, amely formailag is a legközelebb áll az eredetihez, ugyanazt az értelmet hordozza, és nem is olyan nehézkes, mint a jelzőhalmozással fenyegető változatok.

Ha az *isten* és az *istenség* között akarunk dönten, akkor célszerű elvégezni egy Google-keresést és máris láthatjuk, hogy a kettő közül az első kap jóval több találatot (~11 900 000/~158 000 elvégezve: 2019.09.04.), sokkal gyakrabban használatos, mint a második. A *Bhagavad-gītā* és a *Bhagavad-gītā As It Is* széles célközönséghez szól – ahogy a szerző mondja: baráthoz és ellen-

séghez egyaránt (1.10) –, ezért célszerű olyan nyelven fogalmaznunk, hogy a lehető legkönnyebben megértse mindenki. Mivel az *istenség* formát viszonylag szűk körben használják (és néha a többistenhitre utal), véleményem szerint jobb az *isten* alakot választani. Emlékeznünk kell arra, hogy a könyv nem tudósoknak szánt filológiai munka, hanem *felhívásközpontú* alkotás (lásd Reiss 1985: 267–269), amelynek az a célja, hogy a befogadó *helyesen*, s minél *könnyebben* értse meg, sajátítsa el és gyakorolja az olvasottakat. Ráadásul a szótárban a *the Godhead* fordítása: 'az Isten'. Magyar nyelvterületen nem kell tartani attól, ami miatt az angol fordítás készítője a *God* helyett a *Godhead* formát választotta. Az Isten szó az emberek többsége számára nem olyasvalakit jelent, akivel egyé, azonossá válhatna. Ennek fényében a *Personality of Godhead* fordításául az *Isten személye* vagy az *Isten* formát javaslom.

A *supreme* jelentésének bemutatásánál a szótár a 'legfőbb'-et eleve vallásos kontextusba helyezi, de jól használható a 'mindenek felett való' és a 'páratlan' is, így hat kifejezésünk lesz:

(1) *Isten legfőbb személye*, (2) *a legfőbb Isten*, (3) *Isten mindenek felett való személye* (4) *a mindenek felett való Isten* (5) *Isten páratlan személye*. (6) *a páratlan Isten*.

Egy indiai vallási irányzattal kapcsolatban elkerülhetetlenül felmerül a politeizmus gondolata. Ha a fentebb felsorolt kifejezések elé helyezzük a *Kṛṣṇa* szót, ahogy az gyakorta szerepel az angolban (*Kṛṣṇa is the Supreme Personality of Godhead*), nem szabad, hogy az olvasó azt gondolja, *Kṛṣṇa* pusztán egy sok istenből álló panteon vezető istensége. Ez néhány esetben, például a *Kṛṣṇa, a legfőbb Isten* használatával valós veszély lehet.

Egy az ELTE BTK Műfordító Műhelyének kiadásában megjelent fordításomban (2017: 136–141) a harmadik megoldást választottam, és Hetényi Zsuzsa professzor asszony tanácsára a végső változat az *Isten mindenek fölött álló személye* lett. A *fölött* használatával elkerülhetjük, hogy a *felett*-ben lévő túl sok *e* miatt a kifejezés mekegőssé váljon, a *való*-t pedig ritkának minősíti a *Magyar értelmező kéziszótár* (Pusztai 2011), s az *álló* használata választékosabb és természetesebbnek is hat. A felsorolt variációk a lehető leghűbben követik az angol kifejezés formáját. Ezek mellett ott vannak a formálisan nem ekvivalens, de a szerző által javasolt megoldások, amelyeket fentebb már idéztem: *Isten, a Legfőbb Személyiség*, illetve *Isten, a Legfőbb Személy*. Utóbbiak esetében azt kell figyelembe venni, hogy a vesszők használatának szükségessége nehezkesebbé teszi a szöveget. A kézikönyv 54. oldalán egy másik idézetet is találunk: „Ami a kérdéset illeti, **mindig helyettesítheted** [a kiemelés tőlem] a 'Supreme Personality of Godhead' szavakat valamilyen ekvivalensükkel”¹¹ Ilyen lehet a szerző által használt *Supreme Lord* magyar fordítása: *legfőbb/páratlan/mindenek fölött álló Úr*, vagy bármely más azonos értelmet hordozó kifejezés. Mivel a szerző a *Supreme Lord*, *Supreme Personality of Godhead* és *Personality of Godhead* formulákat szinonimákként használja könyveiben, ha valamelyikükre találunk egy olyan kifejezést, amely sokkal jobb a másik kettő fordításánál, akár mindhárom esetben alkalmazhatjuk.

4 A living entity fordítása

Az *Angol–magyar nagyszótár* szerint az *entity* jelentése: „**1. fil** entitás, a létező tulajdonságainak összessége **2. infor** entitás, valós elem **3. legal entity** jogi személy.” Az *Idegenszó-tár* (Tótfalusi 2008) szerint az *entitás* jelentése 'valamely lénynek, létező dolognak konkrét mibenléte, tulajdonságainak összessége'. A *Cambridge Dictionary* viszont egészen másféle értelmezést ad az *entity* szónak: 'olyan dolog, amely mivel önállóan létezik, különbözik másoktól' (9. URL).¹²

Ahogy azt látni fogjuk, Bhaktivedanta Swami Prabhupāda is az utóbbi értelemben használja a szót, amelyet a *Bhagavad-gītā As It Is*-ben a következő szanszkrit szavak fordítására használ: *ātman*

¹¹ „Regarding your question, you can always use some equivalent to the words 'Supreme Personality of Godhead.'”

¹² Something that exists apart from other things, having its own independent existence.

(5.16, 6.6, 6.8), *puruṣa* (13.22), *bhūta* (13.35), *dehina* (14.5). Monier-Williams szótára szerint ezek mindegyike rendelkezik a 'lélek' (*soul*) jelentéssel; az utolsó kettőt akkor használhatjuk a lélekkel kapcsolatban, amikor az anyagi testet öltött.

A magyarázatokból azt tudhatjuk meg a *living entity*-ről, hogy sok minden megtévesztheti; nem szabad azt hinni, hogy ő Isten (5.16); alkata szerint szolgál (6.6); a természet erőinek a játékszere; egy bizonyos idő elteltével egy másik testbe kell költöznie; azt gondolja, hogy a kedve szerint alakíthatja a körülményeit; s ahogy fokozatosan megválnak a természet uralására irányuló vágyától, lelki boldogságot nyerhet (13.22). Az anyagi természettel való kapcsolata megkötí, s noha nincs köze az anyagi természethez, megkötött állapotában a természet adta testeknek megfelelően cselekszik (14.5).

A fordítási probléma abból fakad, hogy a szótárak tanúsága szerint a magyar *entitás* nem ugyanazt jelenti, mint ez esetben az angol *entity*. Az *élő entitás* egyébként is nagyon idegenül hangzana és az olvasó nem értené meg belőle, hogy itt a lélekről beszélünk. Az *egység* szó talán visszaadhatná a 'más dolgoktól különböző' jelentést, de az olvasó az *élő egység*-et sem fejtené meg sokkal könnyebben, mint az *élő entitás*-t. A jelenlegi magyar kiadásban (Bhaktivedanta 2014) az *élőlény* szerepel a kifejezés fordításaként. Ez a szó a *Magyar értelmező kéziszótár* szerint 'anyagcserét folytató, szaporodó élő szervezet'-et jelent, az *Értelmező szótár*+ szerint pedig 'élő személy, állat vagy növény' jelentéssel rendelkezik, azaz nem az anyag fölött álló lélekre, hanem a biológiai lényekre utal.

A *living entity* fordítására a legjobb megoldás talán a *lélek* szó használata lenne, s ebben az esetben az *élő* feleslegessé válna, hiszen a *Bhagavad-gītā* tanítása szerint a lélek csakis élő lehet. A *lélek* azonban önmagában nem elég, a szerző az *entity*-vel azt akarta hangsúlyozni, hogy ez a lélek nem azonos sem Istennel, sem azokkal a lényekkel, akik épp más testben élnek. A szó elé mindenképpen szükséges valamilyen jelző. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda a lélek egyéni voltának a kifejezésére az *individual soul*-t is használja (2.24) ezért talán ennek a magyar megfelelője a *living entity* jelentésének a visszaadására is alkalmas. A fordító tehát az *egyéni* vagy *egyedi lélek* kifejezést használhatná mind az *individual soul*, mind pedig a *living entity* fordítására is. Ezzel a szöveg talán veszítene a változatosságából (a tanulmány tárgyául választott műben van olyan magyarázat, amelyben mindkét angol kifejezés szerepel, ezért zavaró mennyiségű szóismétlést okozna, pl.: 2.23), viszont pontosabban, kevésbé félreérthetően tükrözné vissza a *living entity* jelentését.

5 A *self-realization* fordítása

Az *Angol–magyar nagyszótár* a *self-realization* megfelelőjeként a 'önmegvalósítás, önmaga kiteljesítése' jelentéseket adja meg. A *Magyar értelmező kéziszótár* szerint az *önmegvalósítás* jelentése: „Vki képességeinek, hajlamainak kibontakoztatása, vágyainak kiélése”. A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben azonban a szó más értelemben való használatával találkozunk.

A 2. fejezet 53. versszakában a kifejezés a *yoga* fordításaként található meg, s a magyarázatban a szerző arról ír, hogy a *self-realization* legtökéletesebb formája Isten három aspektusának, a Brahman-nak, a Paramātmā-nak és a Bhagavān-nak a megismerése. A szerző a 3. fejezet 17. versszakában a *self-illumination* ('a saját kilétünket felfedő megvilágosodás') szinonimájaként használja, s a fejezet 34. versszakának a fordítása szerint az érzéki vágyak kielégítése akadályokat képez a *self-realization* útján. Később, a 41. versszak szöszedetében egy definícióját is megtaláljuk: 'a tiszta lélek tudományos ismerete'.¹³ A 12. fejezet 20. versszakának magyarázatában az áll, hogy a *self-realization* önmagunk Istennek való átengedése által érhető el.¹⁴

¹³ Scientific knowledge of the pure soul.

¹⁴ „...devotional service is the only absolute path for self-realization, for the attainment of the Supreme Personality of Godhead [...] The impersonal conception of the Supreme Absolute Truth, as described in this chapter, is recommended only up to the time one surrenders himself for self-realization.”

A probléma a *realization* fordításából fakad. Ennek az egyik jelentése 'teljes mértékben tudatára ébredni valaminek' (megrémít az, hogy ráébredtem milyen sokban különbözünk),¹⁵ illetve 'valaminek a beteljesítése, valóra váltása' (nem érte meg, hogy megláthassa, amint az álma valóra válik)¹⁶ (10. URL).

A *Bhagavad-gītā As It Is*-ben található *self-realization* kifejezés esetében az előbbi jelentés valószínűleg, így annak értelme nem az *önmegvalósítás*, hanem az *önmegismerés*. Azt, hogy a szövegben alkalmazott végső forma *önmegismerés*, *önmagunk meg-*, illetve *felismerése*, a *lélek megismerése*, vagy valami más lesz, a szöveggörnyezet fényében érdemes eldönteni.

6 Összefoglalás

Tanulmányomban az A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda könyvében, a *Bhagavad-gītā As It Is*-ben található öt szó, illetve kifejezés: a *beszélőjelölő* igéje, a *Personality of Godhead*, a *Supreme Personality of Godhead*, a *living entity* és a *self-realization* magyar fordítása során felmerülő lexikai fordítási problémákat vizsgáltam meg. Számba vettem néhány megoldási lehetőséget, de ez koránt sem jelenti azt, hogy teljes mértékben kimerítettem volna a nyelvünkben rejlő alternatívákat. Terjedelmi okok miatt nem térkeztem fel a tárgyalt kifejezések összes megjelenési helyét, nem vizsgáltam meg minden részletre kiterjedően a szöveggörnyezetüket, noha az nagyban befolyásolhatja, hogy a fordító végül melyik változat mellett dönt. A *Bhagavad-gītā As It Is* jóval több nehezen fordítható kifejezést tartalmaz, ezekről szintén terjedelmi okok miatt nem szóltam. Közhely, hogy a jó fordító, mielőtt munkához kezd, elolvassa a lefordítandó művet. Ennél azonban tovább is mehet, áttanulmányozhatja a szerző által hátrahagyott teljes korpuszt, és amennyiben elérhetőek, megvizsgálhatja a lektorálás előtti szövegeket is, amelyek még árnyaltabban megmutathatják, milyen értelmet szánt a szerző az egyes kifejezéseknek. Ha a kutató ezeket ilyen alapos vizsgálatnak veti alá, akkor már a Bhaktivedanta-korpuszban található egyetlen kifejezéssel kapcsolatos adatmennyiség feldolgozása is kimerítheti, de könnyen meg is haladhatja egy cikk vagy tanulmány tartalmi kereteit.

Források

- Abhinavagupta (2012): *Gītārthasamgraha*. Ford. Virág, L. Budapest: Perisca Kiadó.
- Bakaja, Z. (ford.) (2016): *Bhagavad-gítá: részlet*. In: *5pofon*. Budapest: ELTE BTK Műfordító Műhely.
- Bakos, A. & Bakos J. E. (2017): *Bhagavad gītā*. Budapest: Dhanvantara Kiadó.
- Baktay, E. (2013): *A Magasztos Szózata*. Budapest: Filosz Kiadó.
- Bhaktivedanta Swami, A. C. (1968): *The Bhagavad Gita As It Is*. London: Collier – Macmillan Ltd.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1972): *Bhagavad-gītā As It Is*. New York: Collier Books, London: Collier Macmillan Publishers.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (2015): *Bhagavad-gītā As It Is*. [h. n.]: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (é. n.): *Az eredeti Bhagavad-gītā*. Ford. Dvārakeśa. Vaduz: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (2001): *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. Ford. Dvārakeśa és mások. [h. n.]: The Bhaktivedanta Book Trust.

¹⁵ In fact, the realization that so many differences exist between us is beginning to be daunting.

¹⁶ He did not live to see the realization of his dream.

- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (2014): *A Bhagavad-gītā úgy, ahogy van*. Ford. Dvārakeśa és mások. [h. n.]: The Bhaktivedanta Book Trust.
- Christie, A. (1968): *Tíz kicsi néger*. Ford. Szíjgyártó, L. Budapest: Európa Kiadó.
- Gömörnyé Maróthy, M. (ford.) (1924): *Bhagavad-Gitá az isteni ének*. Budapest: Légrády Nyomda és Könyvkiadó.
- Kégl, S. (1910): *Bhagavadgītā*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kiss, G. (szerk.) (2007): *Értelmező szótár*. Budapest: TINTA Könyvkiadó.
- Lakatos, I. & Vekerdi, J. (ford.) (1987): *A magasztos szózata Bhagavad-gítá*. Budapest: Európa Kiadó.
- Maharishi, M. (2016): *A Bhagavad-gítá: Új formátumban és új magyarázattal*. Ford. Dienes, I. [h. n.]: Vaszistha Kft.
- Monier-Williams, M. (2011): *A Sanskrit-English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Newmark, P. (1988): *A textbook of Translation*. New York: Prentice Hall International.
- Ország, L. & Magay, T. (2009): *Angol–magyar nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztai, F. (főszerk.) (2011): *Magyar értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Sebestyén, E. (ford.) (2000): *Bhagavad Gita*. Budapest: Sri Sathya Sai Baba Szervezet Magyarországi Központja.
- Śrīdhara Deva Gosvāmī, B. R. (2003): *Bhagavad-Gītā: Az Édes Abszolút rejtett kincse*. Ford. Dóka, R. [h. n.]: Harmónia Alapítvány.
- Szabó, L. (1958): A mindenség látomása: A Bhagavadgita XI. éneke. In: *Örök barátaink I.* 672–678. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.
- Szerdahelyi, I. & Tóth, E. (ford.) (1965): *Mahábhārata*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Tótfalusi, I. (2008): *Idegenszó-tár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Online források

1. URL:

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1968): *The Bhagavad Gita As It Is*. London: Collier – Macmillan Ltd. [http://vanisource.org/wiki/Bhagavad_Gita_As_It_Is_\(1968\)_Collier-Macmillan_Abridged_Edition](http://vanisource.org/wiki/Bhagavad_Gita_As_It_Is_(1968)_Collier-Macmillan_Abridged_Edition) (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.)

2. URL:

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1972): *Bhagavad-gītā As It Is*. New York: Collier Books, London: Collier Macmillan Publishers. http://vanimedia.org/w/images/7/7a/1972-73_Bhagavad_gita-As_It_Is.pdf (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.)

3. URL:

Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (1983): *Bhagavad-gītā As It Is*. [h. n.]: The Bhaktivedanta Book Trust. <https://www.vedabase.com/en/bg> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.)

6. URL:

https://www.vedabase.com/en/synonyms-index?original_op=contains&original=uv%C4%81ca&translation_op=contains&translation (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.)

8. URL:

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/personality?a=british> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.)

9. URL:

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/entity> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.).

10. URL:

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/realization> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.).

Irodalom

- Albert, S. (2011): *„A fővenyre épített ház”: A fordításelméletek tudomány és nyelvfilozófiai alapjai.* Budapest: Áron Kiadó.
- Bhaktivedanta Swami Prabhupāda, A. C. (2017): A Bhágavata fénye (részlet) In: *6Pofon: műfordítás-antológia.* Budapest: ELTE BTK MűMű.
- Klaudy, K. (1999): *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. & Simigné Fenyő S. (2000): *Angol–magyar fordítástechnika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Körtvélyesi, T. (2006): *Szanszkrit nyelvtan.* Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Mujzer-Varga, K. (2007): A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 19/2, 55–84.
- Nida, E. A. (1964): *Toward a Science of Translating.* Leiden: E. J. Brill.
- Sardella, F. (2013): *Modern Hindu Personalism.* New York: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199865918.001.0001>.
- Reiss, K. (1985): Szövegtipológia és fordítás. In: Bart I. & Klaudy K. (szerk.): *A fordítás tudománya.* Budapest: tankönyvkiadó. 253–271.

Online irodalom

4. URL:

The Bhaktivedanta Book Trust (BBT). <http://bbt.org> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.).

5. URL:

The official website of the International Society for Krishna Consciousness (ISKCON).
<http://www.iskcon.org/> (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.).

7. URL:

Gaura Vighra-devī dāsī *The BBT Manual for Translators, Editors and Proofreaders*
www.bbt.se/Manuals/BBT_manual.pdf (Az oldal utolsó megtekintésének időpontja 2018.12.31.).